

J. KRISTEVA

*Julia Kristeva**Sistem in govoreči subjekt*

Naj bo raznolikost, neuravnoteženost, neskladnost, ki vlada celo med najnovejšimi semiotičnimi raziskavami, še tako velika, lahko govorimo o specifičnem semiotičnem odkritju. Pri študiju "ideologij" (mitov, ritualov, moralnih kodov, umetnosti itd.) kot znakovnih sistemov je semiologija odkrila, da je vladajoči zakon, ali če vam je ljubše, glavna sila, ki vpliva na vsako družbeno prakso, v tem, da označuje – da je torej artikulirana kot jezik. Vsaka družbena praksa ni le predmet zunanjih (ekonomskih, političnih itd.) določil, temveč jo determinira tudi niz označevalnih pravil: to pomeni, da je v jeziku prisoten neki red, da ima jezik dvojno artikulacijo (označevalec/označeno), da je odnos te dvojnosti do referenta samovoljen in da je vse družbeno delovanje zaznamovano z razcepom med referentom in simbolnim ter z obratom od označenega k označevalcu, ki z njim sovpada.

Lahko torej rečemo, da je semiotika odkrila, da obstaja obči družbeni zakon, da je ta zakon simbolna dimenzija, ki je dana v jeziku, in da vsaka družbena praksa nudi specifičen izraz tega zakona.

Njegovo odkritje napravi konec spekulacijam, značilnim za idealizem, ki je v vsej svoji zgodovini trdil, da je področje pomena podrejeno samemu sebi, pri tem pa ni hotel upoštevati njegove zunanje determiniranosti in notranje ureditve. Enako stori (odkritje tega zakona) tudi z vulgarnim sociologizmom ali s tistimi mehanističnimi domnevami, ki z nejasnim, splošnim pojmom "ideologija" definirajo superstrukture, ki so brez izjeme zunanje determinirane. Semiološki pristop se, od Hjelmsleva dalje, prepozna kot antihumanizem, ki demodira te – še vedno trajajoče – debate med filozofi, v katerih ena stran zagovarja transcendenco z imanentno "humano" vzročnostjo, medtem ko druga stran zagovarja "ideologijo", katere vzrok je zunanji in zato transcendenten; toda nobena stran se ne zaveda lingvistične in na splošnejši ravni semiotične logike socialnosti, v katero je vključen (govoreči, zgodovinski) subjekt.

In vendar semiotika s tem, da se želi vzpostaviti kot teorija praks, ki za svoj model uporabljajo jezik, omejuje pomen lastnega odkritja na področje tistih praks, ki ne počnejo nič drugega kot to, da podpirajo princip družbenih povezav, družbeni dogovor. Ali drugače: kolikor se je lingvistika vzpostavila kot znanost o objektu ("jeziku", "govoru" ali "diskurzu") – ki je na isti način odvisen od potrebe po družbenem sporazumevanju, kot je neločljiv od socialnosti – toliko lahko katerakoli semiotika, ki sprejema lingvistični model, govori samo o tistih družbenih praksah (ali njenih vidikih), ki podpirajo tako družbeno menjavo: semiotika, ki beleži sistematičen, sistematizirajoč ali informacijski vidik označevalnih praks.

Potemtakem tudi ni težko opaziti, zakaj naj bi bila močna točka semiotičnih raziskav prav študij pravih krvnega sorodstva in mitov kot primerov splošne vednosti. Ravno tako ni težko opaziti, da ne more uporabljati le lingvističnega modela ali celo principa sistematičnosti, če se hoče lotiti označevalnih praks, ki so, čeprav rabijo družbenemu sporazumevanju, hkrati tudi privilegirana področja, kjer je družbeno sporazumevanje uporabljeno nekoristno – to pa so področja transgresij in užitka: človek pomisli na posebnost "umetnosti", na ritual, na določene vidike mitov itd.

Ko razpravljamo o omejitvah znanega koncepta semiotike, zato ne dvomimo samo o teoretični predpostavki, iz katere ta koncept izhaja in ki ga usmerja k raziskovanju na vseh področjih, ki so podobna sistemu jezika. Takšna togost je bolj ali manj rabila opravičevanju nezadostnosti lingvistike same: namreč, lingvistika kot znanost, ki se osredotoča na jezik kot socialni *kod*, ne razpolaga z nobenim načinom, kako razumeti karkoli v jeziku, kar se ne tiče družbenega dogovora, ampak igre, užitka ali želje (če pa si prizadeva upoštevati le-to, je prisiljena prekršiti svojo epistemološko čistost in se poimenovati z imeni, kot so stilistika, poetika, retorika: naključne oblike diskurza, ki nimajo empiričnega statusa).

Tako pridemo do ključne točke v semiotičnih raziskavah: do njenega možnega razvoja v kritiko lastnih predpostavk. Ne smemo dopustiti, da bi bila semiotika gola aplikacija lingvističnega ali kateregakoli modela na označevalne prakse. Njen *raison d'être*, če ga že mora imeti, mora biti identificiranje sistemskih povezav znotraj vsake označevalne prakse (v ta namen lahko uporablja izposojene ali izvirne "modele"). Predvsem pa njegovo preseganje z določitvijo tistega, kar znotraj praks izstopa iz sistema in karakterizira posebnost prakse kot take.

Ena faza semiologije je zdaj sklenjena: tista, ki teče od Saussura in Peircea do praške šole ter strukturalizma in ki je omogočila sistematičen opis družbenih in/ali simbolnih povezav znotraj vsake označevalne prakse. Kritizirati to fazo zaradi njene "ideološke nagnjenosti" – naj bo ta fenomenološka ali bolj specifično fonološka ali lingvistična – ne da bi prepoznali resnico, ki jo je prispevala z razkrivanjem in označevanjem imanentne vzročnosti in/ali prisotnosti družbeno-sistemskih povezav v vsaki družbeni praksi, vodi k zavrnitvi simbolne in/ali socialne *teze* (v Husserlovem pomenu besede), ki je nujna za vsako prakso. Ta zavrnitev je značilna za idealistično filozofijo, ki zanika zgodovinsko socializacijsko vlogo simbolnega, pa tudi za različne sociološke dogmatizme, ki potlačijo posebnost simbolnega in njegovo logiko v želji, da bi ju reducirali na "zunanje" določilo.

Po mojem mnenju je kritika te "semiologije sistemov" in njenih fenomenoloških temeljev možna, samo če izhaja iz teorije pomena, ki mora biti nujno teorija govorečega subjekta. Splošno znano je, da vrnitev lingvistike pod imenom generativne gramatike (ter njenih različic in mutacij) temelji na rehabilitaciji kartezijanskega koncepta jezika kot akta, ki ga opravlja *subjekt*. Kot so v zadnjih letih pokazali nekateri lingvisti (od Jakobsona do Kuroda), se pri podrobnem pregledu izkaže, da je "govoreči subjekt" pravzaprav *transcendentalni ego*, s katerim je, če "postavimo v oklepaje"

logično ali lingvistično zunanost – po Husserlovem mnenju –, utemeljena katerakoli predikacijska sinteza. Generativna gramatika, ki trdno temelji na tem subjektu, ne izraža samo resnico o jeziku, ki ga strukturalizem opisuje kot sistem (namreč trditve, da je jezik akt *ega*, ki je trenutno prekinil svoje povezave z zunanostjo, ki je lahko družbena, naravna ali nezavedna), ampak si bolje od svojih predhodnikov ustvarja tudi možnost za opisovanje tega tetičnega dejanja. Pri tem izhaja iz neskončnosti predikacij, ki jih vsak nacionalni jezik podreja strogim sistemom pravil. Toda ta transcendentalni subjekt ni glavna skrb semiološke vrnitve, in če se bo semiologija utemeljevala s konceptom jezika, ki je značilen za generativno gramatiko, ne bo preseгла (zanjo še vedno splošno značilne) redukcije označevalnih *praks* na njihov sistematični vidik.

Glede subjekta in označevanja se mi zdi, da je freudovska revolucija tista, ki je dosegla dokončen premik zahodne épistémé iz njene domnevne središčnosti. Toda čeprav so posledice te revolucije sijajno obdelali Jacques Lacan v Franciji in – na drugačen način – R. D. Laing in David Cooper v angleški antipsihiatriji, revolucija nikakor ni segla dovolj daleč, da bi vplivala na semiotični koncept jezika in prakse. Zdaj stoji teorija pomena na križpotju: ali bo ostala poskus formaliziranja pomenskih sistemov z vedno večjo sofisticiranostjo logično-matematičnih orodij, ki ji omogočajo, da formulira modele na osnovi (že precej zastarelega) koncepta pomena kot akta transcendentalnega *ega*, odrezanega od njegovega telesa, njegovega nezavednega in tudi njegove zgodovine; ali pa se bo prilagodila teoriji govorečega subjekta kot razcepljenega subjekta (zavedno/nezavedno) in poskušala določiti načine delovanja obeh strani tega razcepa; pri tem jih bo izpostavljala silam, ki so nepomembne za logiko sistema: na eni strani bio-fiziološkim procesom (ki so že sami del označevalnega procesa – Freud jih je imenoval "nagoni") in na drugi strani družbenim povezavam (družinske strukture, načini produkcije itd.).

Hodeč po tej poti, semiologija – ali z imenom, ki ga predlagam, *semanaliza* – ne razume pomena kot sistem znakov, temveč kot *označevalni proces*. V njegovi osvoboditvi in zatem artikulaciji nagonov, ki so omejeni z družbenim kodom, čeprav jih ne moremo skrčiti na sistem jezika, bi lahko videli *genotekst* in v njegovem označevalnem sistemu, kot se kaže fenomenološki intuiciji, *fenotekst* – opisljivo bodisi s pojmi strukture bodisi kompetence/performansa, ali z drugimi modeli. Prisotnost *genoteksta* znotraj *fenoteksta* je nakazana s t. i. *semiotično dispozicijo* (moj izraz). Ko gre za označevalno prakso, kot je na primer "pesniški jezik", *semiotično dispozicijo* predstavljajo različni odmiki od jezikovnih slovničnih pravil: artikulacijski učinki, ki potiskajo fonematični sistem nazaj v njegovo artikulacijsko, fonetično osnovo in potemtakem k temeljem zvočne produkcije, s katerimi upravljajo nagoni; naddeterminiranost leksema s številnimi pomeni, ki mu ne pripadajo v običajni rabi, ampak se mu prilepijo kot rezultat njegovega pojavljanja v drugih besedilih; sintaktične nepravilnosti, kot so elipse, nepopravljivi izbrisi, nejasni vstavki itd.; zamenjava odnosov med protagonisti katerekoli izjave, medtem ko delujejo v lokucijskem aktu – glej spise J. L. Austina in Johna Searla – s sistemom odnosov, ki izhajajo iz domišljije itd.

Te odmike lahko deloma opišemo s t. i. *primarnimi* procesi (premestitev, zgostitev – ali metonimija, metafora), ki prečijo logično-simbolne procese (ti delujejo v predikacijski sintezi v smeri vzpostavitve sistema jezika). Odkrili so jih že strukturalisti – sledeč Freudu – na "nižji", fonološki ravni lingvistične sinteze. Dodati jim je težnjo po ponavljanju, pa tudi "postopke", ki so značilni za topologije in ki lahko vzpostavljajo *funkcije* med označevalnim kodom in fragmentariziranim telesom govorečega subjekta ter telesi njegovih družinskih in družbenih partnerjev. Vse funkcije, ki predpostavljajo *mejo* (v tem primeru razpoko, ki jo ustvari akt imenovanja in jo poudari logično-lingvistična sinteza) in prestop te meje (nenaden pojav novih označevalnih verig), so primerne za presojo označevalnih praks – pri tem pomeni praksa tako sprejemanje simbolnega zakona kot njegovo kršitev z namenom, da bi ga prenovili.

Trenutek kršitve je ključni trenutek v praksi: o praksi lahko govorimo povsod tam, kjer je kršena sistemskost, tj. enotnost, ki je lastna *transcendentalnemu egu*. Subjekt prakse ne more biti transcendentalni subjekt, ki mu manjka premik, razcep v logični enotnosti, ki ga povzroči jezik, ki znotraj označujočega telesa loči semiotični red od dejanj libida (le-ta se razodeva s semiotično dispozicijo). Prepoznati semiotično dispozicijo pomeni prepoznati razcep v govorečem subjektu, njegovo sposobnost, da obnovi red, v katerega je neizbežno ujet; ta (*subjektova*) sposobnost je sposobnost uživanja.

Spomniti pa moramo, da nas logika obratov, razcepov in infinitizacije simbolne meje, čeprav jo lahko opišemo s pojmi postopkov in konceptov, vodi k postopkom, ki so heterogeni glede na pomen in njegov sistem. S tem hočem reči, da so ti "postopki" *predpomen* in *predznak* (ali *transpomen*, *transznak*) in da nas vračajo k procesom delitve v živi snovi organizma, ki je podrejen biološkim omejitvam in socialnim normam. Zdi se nujno potrebno prečistiti in razširiti teorijo gonov Melanie Klein, skupaj s psiholingvističnim študijem jezikovnih dosežkov (pod pogojem, da ta študij razumemo kot nekaj več kot samo neprestano ponavljanje tistega, kar je obilno demonstrirano v in s pomočjo lingvističnega sistema *transcendentalnega ega*).

Naš namen ni, da bi semiotiko označevalnih sistemov nadomestili z raziskovanjem biološkega koda, ki je prilagojen naravi uporabnikov – to bi bila tavitološka vaja, ker je biološki kod oblikovan po vzoru sistema jezika. Namen je postulirati *heterogenost* bioloških postopkov glede na označevalne procese in proučevati dialektiko bioloških postopkov (tj. dejstvo, da kljub podrejenosti označevalnim in/ali socialnim kodom kršijo kod na način, da omogočijo subjektu, da v kodu uživa, ga obnavlja, celo ogroža; seveda če subjekt teh procesov ne zavre s potlačitvijo ali "mentalno boleznijo").

Toda ker je semiotika sama metajezik, ne more storiti več kot to, da postuliira to heterogenost; kakor hitro spregovori o fenomenu, ga homogenizira, poveže s sistemom in izgubi vpliv nanj. Njegovo specifičnost lahko ohranijo samo označevalne prakse, ki poudarjajo heterogenost: poetični jezik, ki si dovoli marsikaj z jezikovnim kodom; glasba, ples, slikarstvo, ki preurejajo psihične nagone, ki niso vpreženi v prevladujoče simbolizacijske sisteme, in s tem prenavljajo svoje lastne tradicije; in (na drugačen

način) izkušnje z mamili – vse te prakse iščejo ter uporabljajo heterogenost in iz nje sledeči zlom simbolnega koda, ki ne more več "krotiti" svojega (govorečega) subjekta.

Toda če semiotika tako odkrito priznava, da ni sposobna razumeti heterogenosti označevalnega procesa drugače kot tako, da ga reducira na sistemskost, ali s tem razglašča svoj intelektualni polom? Vse, kar je v današnjih raziskavah tehtno in intelektualno primerno, spodbuja raziskovalce, da poudarijo meje lastnega metajezika v odnosu do označevalnega procesa; njihov metajezik lahko zapopade samo tisti del (področju občega metajezika pripadajočega) označevalnega procesa, s katerim se ukvarjajo; (zajeten) *ostanek* je moral, zgodovinsko, poiskati dom v religiji (ki je notorično, čeprav bolj ali manj marginalno povezana s semiotičnim premišljevanjem vse od stoikov), vzpenjajoč se prek srednjeveških teorij o *modi significandi* in Leibnizove Umetnosti kombiniranja do fenomenologije ali pozitivizma. Šele sedaj in samo na osnovi teorije o govorečem subjektu kot subjektu raznolikih procesov lahko semiotika pokaže, da je tisto, kar je zunaj njenega metalingvističnega načina delovanja – "ostanek", "odpadek" – tisto, kar v procesu govorečega subjekta predstavlja trenutek, v katerem je sploh sprožen, postavljen pred sodišče, usmrčen: heterogenost z upoštevanjem sistema, v katerem v praksi deluje in ki se mora, če ni jasno, kaj je, materializirati v transcendenci.

Zdaj lahko razumemo vse dvoumnosti *semanalize*: na eni strani demistificira logiko, ki je prisotna pri izdelovanju vsake transcendentalne redukcije in zato zahteva proučevanje vsakega označujočega sistema kot prakse. *Seமானalizo*, ki je osredotočena na razkrivanje negativnosti, ki – po Heglu – deluje pod vsako umnostjo in ki jo je z mojstrsko potezo podredil absolutnemu vedenju: to *seமானalizo* si lahko predstavljamo kot neposrednega dediča dialektične metode; toda dialektika, ki jo nadaljuje, bo končno odkrito materialistična, ker priznava *materialnost* – *heterogenost* negativnosti, katere konkretne osnove Hegel ni mogel spoznati in ki so jo mehanistični marksisti reducirali na zgolj ekonomsko zunanost. Ali niso domnevne obljube dialektike zavedle že C. S. Peircea, ko je zapisal: "Moja filozofija zopet oživlja Hegla, čeprav v čudni preobleki"? Zdi se mi, da so vložki, za katere gre zdaj semiotiki, tile: ponovno odkriti prakso s pomočjo sistema, z rehabilitiranjem tistega, kar je heterogeno v odnosu do sistema pomena in kar spodbija transcendentalni subjekt.

Če lahko kljub vsemu zagovarjamo semiotično pustolovščino, potem lahko to storimo na osnovi zgodovinske nujnosti. Trenutne mutacije kapitalizma, politično in ekonomsko prebujanje starih civilizacij (Indija, Kitajska) – so povzročili krizo simbolnega sistema, v katerem je zahodni subjekt, uradno definiran kot transcendentalni subjekt, preživel dva tisoč let svoje življenjske dobe. Marksistična teorija, ki je še vedno močno orodje za razumevanje ekonomskih določil družbenih odnosov, nima veliko povedati o tej krizi: marksistična teorija ni teorija pomena ali subjekta. V ekonomski racionalnosti marksizma *ni* subjekta, prisoten je v marksistični revoluciji, toda "očetje ustanovitelji" nam niso zapustili nobene misli o njem, medtem ko današnji akademski marksologi komaj čakajo, da bi se znebili obeh – pomena in subjekta –

v imenu nekega "objektivnega" procesa; ali pa si hočejo izmisliti teorijo subjekta, za katerega se izkaže, da je subjekt Heglovega pogleda na pravo, tj. subjekt meščanskega prava. Potem pa nas povabijo, naj si predstavljamo vsako označevalno prakso v njegovi podobi. Daleč od revolucije, od želje in celo od heglavske negativnosti! Mehanicistični marksizem še vedno plačuje svoje dolgove Feuerbachu in njegovemu humanističnemu stanju dialektike na glavi.

Če torej v dialektičnem materializmu, kar se tiče označevalnih praks in njihovega subjekta, lahko vidimo vrzel, potem je lahko prek semiotike mogoče izdelati nov koncept: semiotika, ki se izogiba dvojni pasti ujetosti v mehanizem psihoanalitične prosojnosti in formalistične deskripcije, lahko uveljavi heterogeno logiko označevalnih praks in jih umesti – končno in s pomočjo njihovega subjekta – v zgodovinsko determinirane proizvodne odnose. Semiotika zato lahko vodi v zgodovinsko *tipologijo označevalnih praks* s pomočjo golega prepoznavanja posebnega statusa, ki ga v njih zaseda govoreči subjekt. Ker označevalna temporalnost ni koehstenzivna s temporalnostjo načinov proizvodnje, lahko tako pridemo do možnosti nove zgodovinske perspektive, morda celo do novega načela delitve zgodovinskega časa.

Kot se je zavedala že "klasična" semiotika, diskurz prejema svoj pomen od oseb(e), na katere(o) je naslovljen. Semiotika označevalnih praks je naslovljena na vse, ki se ukvarjajo s kritiko, inovacijo ali osebnimi eksperimenti in ki jih pogosto mika, da bi zavrgli svoj diskurz kot sredstvo sporočanja logike svojih praks – saj dominantne oblike diskurza (od pozitivistične slovnice do sociologizma) zanje nimajo prostora. In ki jih obenem mika prostovoljni eksil – to, kar je Mallarmé imenoval "indicible qui ment", v dobro prakse, ki bo ostala tiho.

Semiologija označevalnih praks je, nasprotno, pripravljena prisluhniti vsem naporom, ki so vse od izdelave novega položaja govorečega subjekta prenavljali in preoblikovali status pomena znotraj družbenih menjav do točke, ko je bil obnovljen sam jezikovni red: Joyce, Burroughs, Sollers.

To je moralna gesta, ki jo je navdihnila želja, da bi pojasnili in socializirali vse, kar maje temelje družbe. V tem pogledu *semanaliza* nadaljuje semiotično odkritje, o katerem smo govorili na začetku: postavlja se v službo družbenega zakona, ki zahteva sistematizacijo, komunikacijo, menjavo. Toda če hoče ravnati tako, mora upoštevati dodatno, novejšo zahtevo, ki nevtralizira privid "čiste znanosti": subjekt semiotičnega metajezika mora, tudi če na kratko, podvomiti o sebi, splavati mora iz zaščitne lupine transcendentalnega ega v logičnem sistemu in tako ohraniti svojo povezavo z negativnostjo (nagonsko, pa tudi družbeno, politično in zgodovinsko), ki trga in obnavlja družbeni kod.

Prevedla Darja Pavlič

Esej *Sistem in govoreči subjekt* (The Sistem and the Speaking Subject) je bil prvič objavljen 12. oktobra 1973 v *Times Literary Supplementu*. Prevod je iz ponatisa v zborniku *The Kristeva Reader*, ur. Toril Moi, Columbia, 1986.